

Ўзбекистон Республикаси олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги
Ўзбекистон Республикаси маданият ва спорт ишлари вазирлиги

**ТОШКЕНТ ДАВЛАТ МИЛЛИЙ РАҚС ВА ХОРЕОГРАФИЯ ОЛИЙ
МАКТАБИ**

“Ижтимоий-гуманитар фанлар” кафедраси

**ЎЗБЕК НИКОҲ ТЎЙИДА ОЛОВ КУЛЬТИ БИЛАН БОҒЛИҚ
МАРОСИМЛАР**
мавзусидаги

ИЛМИЙ МАҚОЛА

М.Ш. МУРОДОВА
ТДМРХОМ катта ўқитувчиси

2016 йил

ЎЗБЕК НИКОҲ ТҶИИДА ОЛОВ КУЛЬТИ БИЛАН БОҒЛИҚ МАРОСИМЛАР

М.Ш. МУРОДОВА

ТДМРХОМ катта ўқитувчиси

Маълумки, муҳташам маънавий қадриятимиздан бири ҳисобланган «Авесто» мифологиясининг асосини тупроқ, сув ва оловни мўътабарлаштириш ҳамда ҳосилдорлик, қут-барака тилаш ғоялари билан боғлиқ қадимги эътиқодий қарашлар ташкил этган. Аждодларимиз тафаккурининг тадрижий ривож тарихида муҳим босқич бўлиб хизмат қилган бу манба одамларни эзгуликнинг буюк қудратига имон келтиришга, ҳалол-покиза ва меҳр-мурувватли бўлишга, меҳнатни қадрлашга, табиатнинг бокира гўзаллигини кўз қорачиғидай асрашга, яратувчилик ва бунёдкорликни улуғлашга ундаган. Узоқ ўтмишда яшаган аждодларимизнинг бениҳоя улкан ақлий салоҳияти ва ижодий иқтидори маҳсули ўлароқ юзага келган «Авесто»нинг таркибий қисмларини ташкил этувчи алқов ва ривоятлар дастлаб оғзаки тарзда яратилиб, зардўштилик динининг маросим ва ритуалларида маҳсус тайёргарликка эга бўлган қоҳинлар томонидан ижро этилган. Шунинг учун ҳам бу улуғвор маънавий қадриятнинг яратилиши ва оммалашishi билан боғлиқ аънаналар, хусусан, олов култига ишониш билан алоқадор қадимги тасаввурлар ҳамда урф-одатлар Марказий Осиё халқлари, шу жумладан, ўзбекларнинг оилавий-маиший маросимлари фольклорининг шаклланишида муҳим роль ўйнаган.

Биз томонимиздан олиб борилган этнофольклористик кузатишлар ҳамда турли манбаларда қайд этилган материаллар таҳлили шуни кўрсатдики, ўзбек маросим фольклорида олов култи билан алоқадор қадимги тасаввурларнинг таъсирида юзага келган кўплаб удумлар сақланиб қолган.

Олов култининг маросим фольклоридаги талқини ўзбек никоҳ тўйи маросими таркибидаги қадимий удумлардан бири – келин тушган куннинг эртасига қайнонаси билан биргаликда ўчоқ бошига бориши ва ўт ёниб турган ўчоққа ёғ қуйиши одати – «ўт-ўчоқ» удумида яққол кўзга ташланади. Атоқли олим Ҳ.Зарифовнинг маълумот беришича, Тошкент вилоятининг Бўка туманидаги Қорақўйли қишлоғида «ёғ-ўчоқ» номли удум мавжуд бўлган. Тўйнинг эртаси куни оиланинг ўчоғидаги ўт аланга олганда келин ўчоққа салом қилдирилган. Бунда келин олов ёниб турган ўчоққа бир бўлак қуйруқ ёғини ташлаган. Ана шу удум «ёғ-ўчоқ» дейилган. [1.1.]

Раҳматилла Юсуф ўғлининг айтишича, Нурота туманининг Қоракиса қишлоғида қайнона янги тушган келинчакнинг қўлидан тутиб чинчалоғини саримойга ботириб олиб: "Келин мулойимгина бўлсин!", - деб ният қилади. [2.123.] Андижон вилоятида никоҳ тўйининг эртаси куни ўтказиладиган маросим «ёғ солди», «ёғ солиш» деб аталади. Бунда қайнона ўз келинининг қўлини саримойга ботириб олади ёки унинг қўлига ёғ қуяди. Хўжаобод туманида урф бўлган «ўтга чақирди» удумида эса тўйнинг эртаси куни келин билан қуёв ҳамиша тўқ-фаровон турмуш кечирсин, сира муҳтожлик

кўрмасин деган ниятда келин кўни-кўшни ва қариндош аёллар гувоҳлигида ўчоққа ёғ қуяди. Андижон туманида қайд қилинган «ўчоқ олди», яъни тўйнинг эртаси куни қайнона «келиним ўчоққа эга бўлди» деб бирор нарса совға қилиши удумининг замирида ҳам оила ўчоғини мўътабар тутиш, янги оиланинг тўқ-фаровон ҳаёт кечиришини исташ маъноси англашилади. [3.200-201.]

Қашқадарё вилоятида эса «ёғ тўқди», яъни янги тушган келинчакнинг ўчоққа мой қуйиш удуми «бет очар» маросими куни амалга оширилади. Келиннинг олдига чиққан «она» «қиз»и - келинни ўчоқ бошига олиб келадиганда, ёниб турган оловга бир қошиқ ёғ қуйдиради. Қорлуқларнинг тўй маросимларини ўрганган К.Шониёзовнинг ёзишича, никоҳ тўйининг эртаси куни ўтказиладиган «бош боғлаш» маросимида кайвони аёллардан бири келиннинг қўлига озгина мой солинган чўмични тутқазиб, ўчоқ ёнига бошлаб борган. Сўнгра «Қўлинг ёғлик бўлсин», - деб келинга чўмичдаги мойни ўчоққа тўқтирган. [4.151-152.] Бу удум келиннинг янги оила аъзосига айланганлиги ҳамда куёв хонадонига қут-барака, тўқинлик олиб келганлигини билдирган.

Хоразмда ҳам ўчоқ жуда мўътабар саналган. Ҳатто ўчоқдаги олов устига сув сепаиб ўчириш мумкин бўлмаган, чунки олов ўзи ўчиши керак деб ўйлаганлар. Сабаби ўчоқдаги ўт атайлаб ўчирилса, ўша оилада ҳам бирор фалокат рўй беради деб кўрққанлар. «Ўчоғингга сув қуйилгур» деган қарғиш ҳам ана шундан келиб чиққан. Халқ қарашларига кўра, ўчоқдаги ўтда – шу хонадон аҳли ота-боболарининг руҳи намоён бўлар эмиш. Ўчоқдаги оловни ўчириш – аждодлар руҳининг рамзий мадади ва руҳий ҳомийлигидан маҳрум бўлишни англаган. [5.191-192.] Айрим жойларда янги тушган келин рўзғор ишларини бошлашдан аввал ўчоқ билан тандирни супурган. Шундай қилса, келиннинг биринчи боласи ўғил бўлади, деб умид қилганлар.

Қорақўл туманида янги тушган келин рўзғор ишларини бошлашдан аввал ўчоқ билан тандирни супуради. Шундай қилса, келиннинг биринчи боласи ўғил бўлар эмиш.

Никоҳ тўйи оқшомида келин билан куёвнинг атрофидан чироқ айлантириш удумининг тарихий асослари ҳам олов культига бориб тақалади. Қашқадарё вилоятида келинни куёвнинг ёнига гиламда кўтариб келишгандан кейин келин ва у билан бирга келган янгаларнинг атрофидан ҳам чироқ айлантирилади. Этнограф Г.Тошеванинг маълумот беришича, Қарши, Шаҳрисабз шаҳарларида никоҳ кечаси куёв ва келиннинг турмуши ёруғ бўлсин, деган мақсадда уларга чироқ кўрсатишган. Исо Эрназар ўғлининг аниқлашича, булунғурликлар «куёв билан қиз иккови иссиқ юзли бўлсин» деб никоҳ тўйида уларга чироқ кўрсатишар экан. [6. 78.]

Самарқанд вилоятининг Ургут туманида чироқ келин-куёв ҳамда чимилдиқ атрофидан айлантирилади. Хоразм вилояти туманларида, шунингдек, Ургутда келиннинг уйида ёқилиб, келин-куёв атрофидан айлантирилган чироқни янгалар ўчирмасдан куёвнинг уйига олиб борадилар. Шундай қилинса, келин-куёв оиласининг чироғи сираям ўчмайди, деб яхти ният қиладилар.

Бухоро вилоятининг Қоракўл туманидаги Тангачар қишлоғида келин уйдан чиққанидан то куёвнинг уйига боргунча янгалар чимилдикда келин-куёвнинг атрофидан айлантирилган чирокни ҳам бирга олиб боришади. Келин куёвнинг уйига кираётганда ана шу чирок билан бирга кирса унинг хаёт йўли ёруғ бўлади, дейдилар.

Иштихонда ҳам бўлажак келин “келинтушди” куни ўз уйида эмас, балки дугоналари билан бирга кўшниларидан бирининг хонадоида “яшириниб” турган бўлади. Янгалар келинни олиб келишади ва эшикдан киргач келинни бир кўрпача устига ўтқазиб, кўлига чақалокни тутқазиди-да, кўрпача билан куёвнинг олдига кўтариб олиб келадилар. Куёв келинни кўтариб туширгач, янгалардан бири:

Чирок чирокдан айлансин,
Чирок чимилдикдан айлансин,
Жуфт тангасин бермаса,
Қиздан куёв айлансин
Жуфт тангасини берса,

Куёв қиздан айлансин! – деб чимилдикдан чирок айлантириб олади.
[7.9806.]

Келин-куёвдан чирок айлантираётганда ижро этиладиган бу анъанавий айтимнинг яна бир намунаси фольклоршунос Б.Саримсоқов томонидан Қўшробод туманининг Қўштамғали қишлоғида яшовчи Бувишой Турдимовадан ёзиб олинган:

Чирок чирокдан айлансин,
Чимилдик курокдан айлансин,
Куёв харжини берса,
Янгаси куёвдан айлансин
Келин харжини берса,
Янгаси келиндан айлансин,
Умрлари узун бўлсин,
Меҳрлар ииссиқ бўлсин,
Йўллари ёруғ бўлсин,
Ризқ-рўзи мўлбўлсин,

Болалари кўп бўлсин. [8.9806.]

Шунингдек, ўзбек никоҳ тўйи маросимида келин-куёвни ёвуз кучлар хуружидан сақлаш ва рамзий маънода поклаш мақсадида оловдан айлантириш удуми ҳам шук қадимги тасаввурлар асосида келиб чиққан. Андижон вилоятида куёвнинг қариндошлари ва дўстлари келин тушириб келинаётганда дарвоза олдида олов ёқиб туриши одати “ўт ёқди” дейилган. Тилшунос А.Жўрабоевнинг қайд қилишича, бу одат «келин билан куёв доимо иноқ ва тотув яшасин» деган эзгу ниятни ифодалайди. «Сарой» уруғига мансуб ўзбекларда «аламазак» деб аталадиган бу одат жуда қадимий бўлиб, оловни муқаддаслаштириш анъанаси билан боғлиқдир. [9.179.]

Хоразмда никоҳ тўйида келин келадиган йўлнинг икки томонида гулхан ёққанлар ва келин тушган «бўлиш арава» ана шу олов орасидан ўтгач, куёвнинг уйи томон йўл олган. Г.П.Снесарев бу удум «Ўрта Осиё

халқларининг олов билан покланиш маросими асосида келиб чиққан» [10.82.]деб таъкидлайди.

Демак, ўзбек оилавий-маиший маросимлар фольклори тизимидаги бу каби анъанавий урф-одат ва удумларнинг тарихий асослари бевосита зардуштийлик ритуаллари ҳамда «Авесто» мифологиясида ўз ифодасини топган олов култи билан боғлиқ эътиқодий инончлар тизимига боғланади. Бу эса Шарқ халқларининг бадий-эстетик тафаккури тараққиётида муҳим роль ўйнаган буюк маънавий кадриятларимиздан бири “Авесто” ўзбек халқ оғзаки поэтик ижодиётининг ривожланишига ҳам катта таъсир ўтказганлигидан далолат беради.

Адабиётлар:

1.ЎзР ФА Алишер Навоий номидаги Тил ва адабиёт институти Фольклор архиви. Инв.1648.

2.Боболардан қолган нақллар. Тўплаб, нашрга тайёрловчилар, сўз боши ва изоҳлар муаллифлари: М.Жўраев, У.Сатторов. – Тошкент: Фан, 1998. – Б.123.

3.Жўрабоев А. Ўзбек тилида тўй маросим номлари (Андижон группа шевалари материаллари асосида): Филол. фанлари номзоди... дисс. – Тошкент, 1971. – Б.200-201.

4.Шаниязов К. Узбеки-карлуки. – Ташкент, 1964. – С.151-152.

5.Снесарев Г.П. Реликты домусульманских верований и обрядов у узбеков Хорезма. – М.: Наука, 1969. – С.191-192.

6.Тошева Г.С. ХХасрда Қашқадарё воҳаси ўзбекларининг никоҳ тўйи маросимлари. Тарих фанфари номзоди диссертацияси. - Тошкент, 2002. – Б.78.

7.ЎзР ФА Алишер Навоий номидаги Тил ва адабиёт институти Фольклор архиви. Инв.№9806.

8.Кўрсатилган манба.

9.Жўрабоев А. Ўзбек тилида тўй маросим номлари (Андижон группа шевалари материаллари асосида): Филол. ф.н. дисс. –Тошкент, 1971. – Б.179.

10.Снесарев Г.П. Реликты домусульманских верований и обрядов у узбеков Хорезма. – М.: Наука, 1969. – С.82.